

Romarska pričevanja o puščavskih očetih

Nena Bobovnik, Jan Dominik Bogataj, OFM, Jan Ciglenečki

1 Romarski potopisi kot literarna zvrst

Med ohranjenimi deli zgodnje meniške književnosti v Egiptu so apoftegme, modrostni izreki in anekdote o svetih starih, nedvomno tista literarna zvrst, prek katere nam duhovnost puščave spregovarja najbolj neposredno.¹ A prav zaradi njihove izrazito duhovne vsebine, ki pogosto abstrahira konkreten zgodovinski kontekst, je zgolj na osnovi apoftegem težko rekonstruirati celovito sliko vsakdanjega življenja v puščavi. Podobno velja tudi za avtorje hagiografskega žanra, ki v svojih žitjih znamenitih puščavnikov izpostavljajo zlasti duhovni vidik puščavništva, pri čemer ga pogosto močno idealizirajo. V nasprotju z apoftegmatsko in hagiografsko književnostjo so tako prav potopisi prvih romarjev pogosto veliko zanesljivejši zgodovinski vir, saj svojim bralcem ne želijo posredovati le duhovne plati idealizirane puščave, ampak razkrivajo tudi najrazličnejše vidike vsakdanjega življenja puščavnikov in prinašajo neprecenljive podatke o njihovi dnevni rutini, opravilih, ročnih delih, bivališčih, oskrbi, oblačilih, prehrani, postenju, molitvi, liturgiji kot tudi o njihovi vlogi v poznoantični družbi.

Čar tovrstnih potopisov je v tem, da bralcu na slikovit način posredujejo to, kar so njihovi avtorji v puščavah Egipta doživeli in videli na lastne oči. V duhu antične historiografske tradicije je imelo pri romarskih potopisih ključno vlogo *neposredno opazovanje*. Primarni pomen grške besede *historía* je namreč »poizvedovanje«, »povpraševanje« ali »preiskovanje«,² ki implicira *osebno udeleženo* avtorja pri takšni »raziskavi«. Ta pomen pride do izraza tudi v naslovih dveh najznamenitejših romarskih potopisov, anonimnih *Zgodbah menihov v Egiptu* (*Historia monachorum in Aegypto*) in Paladijevih *Zgodbah za Lavza* (*Historia Lausiaca*), pri nastanku katerih je bila odločilna prav želja po osebnem srečanju s puščavskimi stari. To lepo povzema odlomek iz prvega poglavja *Zgodb menihov v Egiptu*, v katerem avtor pravi, da so se na romanje odpravili »za dobro naših duš, da bi lahko na lastne oči videli, o čemer smo prej le slišali«, kajti »ušesa so po naravi manj zanesljiva od oči. Pogosto namreč pozabimo, kar smo slišali, kar pa smo videli, se iz spomina ne izbriše tako hitro, temveč se kot zgodba vtisne v naše mišljenje.«³ Poleg lastnih opažanj in prvoosebni izkustev pa potopisci v svojo pripoved o svetih starih vključujejo tudi informacije iz druge roke, kar je

1 Za celovit pregled zgodnje meniške književnosti v Egiptu glej Harmless, *Desert Christians: An Introduction to the Literature of Early Monasticism*.

2 Glej geslo ἱστορία v Liddell-Scott-Jones *Greek Lexicon*.

3 *Zgodbe menihov v Egiptu* 1.19. Prevodi odlomkov, kjer ne navajamo prevajalca, so delo avtorjev prispevka.

prav tako značilnost antične historiografije. Nenehno prepletanje obeh vidikov je razvidno iz *Zgodb za Lavza*, kjer Paladij v predgovoru pravi: »Mnoga mesta in premnoge vasi in vsa puščavska bivališča menihov sem s peš hojo prepotoval s pobožnim namenom – z vso natančnostjo sem nekatere stvari sam preiskal in opisal, nekatere pa slišal od svetih očetov.«⁴ Rezultat takšnega »preiskovanja« in »poizvedovanja« so številna pričevanja in zgodbe, zaradi česar romarske potopise prištevamo med klasične zbirke modrostnih izrekov in anekdot o slovityh puščavnikih, t. i. »gerontike« oziroma »paterike«. V pričujočem prispevku se želimo osredotočiti na potovanja, ki so bila podlaga za zapisovanje romarskih pričevanj, pri čemer bomo poskušali pri vsakem potopiscu rekonstruirati glavne postaje njegovega itinerarija skozi egiptovske puščave.

2 Ohranjeni romarski potopisi

Najstarejše v celoti ohranjeno romarsko pričevanje so *Zgodbe menihov v Egiptu*, anonimno delo, ki je nastalo okrog leta 395.⁵ Spis opisuje romanje sedmih menihov iz Svete dežele,⁶ ki so na svoji poti po egiptovskih puščavah, od jeseni 394 do zgodnje pomladi 395,⁷ obiskali številne svete starce. Čeprav avtor tega spisa ni znan, lahko domnevamo, da je šlo za enega izmed sedmerice romarjev, ki je po vrnitvi iz Egipta na prigovarjanje drugih menihov⁸ svoje popotne vtise zbral in zapisal. Besedilo je bilo izvorno namenjeno menihom samostana na Oljski gori v Jeruzalemu, kjer je živel tudi Rufin iz Ogleja, ki je to delo leta 404 prevedel v latinščino.⁹ Njegov prevod je zelo svobodna parafraza grškega izvirnika, ki ga je pogosto dopolnjeval z lastnimi spomini na bivanje v egiptovskih puščavah,¹⁰ zaradi česar mu Hieronim zmotno pripisuje avtorstvo celotnega dela.¹¹ Rufinov prevod je v največji meri zaslužen za veliko priljubljenost *Zgodb menihov v Egiptu*, ki jih pod naslovom *Življenja očetov (Vitae patrum)* v branje priporoča tudi *Benediktovo pravilo*.¹²

4 *Zgodbe za Lavza*, predgovor; prev. J. Hrovat.

5 Kritična izdaja: Festugière, André-Jean, ur. *Historia monachorum in Aegypto* (Bruselj: Société des Bollandistes, 1961).

6 *Zgodbe menihov v Egiptu* 1.19; 8.48.

7 Za podrobnejšo analizo datacije glej Cain, *The Greek Historia Monachorum in Aegypto: Monastic Hagiography in the Late Fourth Century*, 39–40.

8 *Zgodbe menihov v Egiptu*, prolog 2.

9 Kritična izdaja Rufinovega latinskega prevoda: Eva Schulz-Flügel, ur. *Tyrannius Rufinus: Historia monachorum sive De vita sanctorum patrum*. Patristische Texte und Studien 34 (Berlin; New York: W. De Gruyter, 1990).

10 O Rufinu v egiptovskih puščavah prim. Derhard in Ciglencčki, »Latinski cerkveni očetje in aristokratske ženske v puščavah Egipta« v tem zborniku, 137–139.

11 Glej *Ep.* 133.3; v pozni antiki in srednjem veku so avtorstvo sicer pripisovali tudi škofu Timoteju iz Aleksandrije, Hieronimu in Paladiju (prim. Cain, *The Greek Historia Monachorum in Aegypto*, 40–49).

12 *Benediktovo pravilo* 73.

Med najpomembnejše vire za zgodnje puščavništvo sodijo tudi Paladijeve *Zgodbe za Lavza*, literarni portreti več kot sedemdesetih svetih starcev in žena,¹³ snov za katere je avtor marljivo zbiral med svojim bivanjem v egiptovskih puščavah, domnevno med letoma 388 in 399.¹⁴ Čeprav se je večinoma zadrževal v puščavskih naselbinah Nitrija in Kelije, pa je kot romar v tem času obiskal tudi mnoge znamenite puščavnike, ki so živeli drugod po Egiptu. Po rokopisni preoddaji sta obe deli tesno povezani, saj so *Zgodbe menihov v Egiptu* dolgo časa veljale za del daljše redakcije Paladijevih *Zgodb za Lavza*.¹⁵

Približno dvesto let pozneje, v zadnjem obdobju pred arabsko okupacijo bizantinskih področij Levanta in Egipta, nastane naslednje pomembno romarsko pričevanje, delo Janeza Mosha (ok. 550–619) z naslovom *Duhovna livada (Pratum spirituale)*, ki predstavlja pomemben vir za egiptovsko puščavništvo ob koncu 6. stoletja.¹⁶ Snov za to delo je avtor dobil na svojem romanju po Bližnjem vzhodu, v sklopu katerega je s prijateljem, bodočim jeruzalemskim patriarhom Sofronijem, obiskal tudi Sinaj in Egipt. V *Duhovni livadi* je Mosh nanizal več kot dvesto kratkih anekdot, pomenljivih izsekov iz asketskih življenj puščavnikov, s katerimi se je na svoji poti osebno srečal, ali pa so krožile kot ustno izročilo in so mu jih pripovedovali drugi.

Med romarskimi potopisi po Egiptu je nazadnje treba omeniti še *Egerijin potopis (Itinerarium Egeriae)*,¹⁷ v katerem Egerija, ki je bila pripadnica bodisi asketske skupnosti bodisi aristokratskega sloja družbe, popisuje svoje večletno potovanje po svetopisemskih krajih Egipta, Palestine, Sirije, Mezopotamije in Male Azije, domnevno med letoma 381 in 384.¹⁸ Žal so odlomki besedila, ki se nanašajo na Egipt, ohranjeni zgolj fragmentarno in opisujejo le področje Sinaja in vzhodne Nilove delte. V nasprotju z drugimi

13 Kritična izdaja: G. J. M Bartelink, ur. *Palladiou Lausiakón = La storia Lausiaca* (Milano: Fondazione Lorenzo Valla, 1975). Slovenski prevod: Paladij, *Zgodbe za Lavza*, prev. J. Hrovat (Ljubljana: KUD Logos, 2009).

14 O natančnem datumu Paladijevega odhoda iz Egipta razpravlja Buck, »The Structure of the Lausiaca History«, 293–295.

15 Prim. Hrovat, »Težave pri ugotavljanju avtentičnega Paladijevega besedila«, v: *Zgodbe za Lavza* (Ljubljana: KUD Logos 2009), 21–23; glej tudi Cain, *The Greek Historia Monachorum in Aegypto*, 9–31.

16 Izdaja grškega besedila: Patrologia Graeca 87, 2851–3116; o kritični izdaji, ki še ni dokončana, glej Pattenden, »The Editions of the Pratum Spirituale of John Moschus«, in »Some Remarks on the Newly Edited Text of the Pratum of John Moschus«. Omeniti velja tudi lingvistično študijo (doktorsko disertacijo) o Moshovi skladnji Erike Mihevc-Gabrovec, *Études sur la syntaxe de Ioannes Moschos* (Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 1960).

17 Kritična izdaja: Ezio Franceschini in Robert Weber, ur. *Itinerarium Egeriae*. Corpus Christianorum Series Latina 175 (Turnhout: Brepols, 1965). Slovenski prevod: Jan Dominik Bogataj, v: *Egeria: Potopis/Itinerarium. Romanje, bogoslužje in Sveta dežela v pozni antiki*. (Celje: Celjska Mohorjeva družba; Ljubljana: Teološka fakulteta, 2020).

18 Glede datacije potovanja sicer obstaja več hipotez. *Terminus post quem* je leto 363, ko so Perzijci zavzeli mesto Nisibis in ga rimski državljani niso mogli obiskati, kar Egerija neposredno omenja, *terminus ante quem* pa je leto 540, ko so Perzijci porušili Antiohijo, vendar je prva datacija na podlagi podatkov o sirskih skofih-*confessores* začasa arijanskega cesarja Valensa širše sprejeta (glej Bogataj, *Egerija: Potopis/Itinerarium*, 15).

omenjenimi romarskimi potopisi njeno delo ni zbirka modrostnih izrekov in anekdot, saj Egerija več pozornosti namenja opisom svetopisemskih krajev in njihovih znamenitosti, svoja srečanja z egiptovskimi puščavniki pa omenja bolj mimogrede.

2.1 *Zgodbe menihov v Egiptu*

Besedilo *Zgodb menihov v Egiptu* opisuje romanje sedmih menihov, ki so v Egipt pripotovali iz Svete dežele. Večji del časa so se zadržali v Zgornjem Egiptu, nato pa pot mimo Memfisa (današnji Kairo) nadaljevali proti puščavskim naselbinam na obrobju Zahodne puščave (Nitria, Sketis, Kelije) ter svoje romanje zaključili v Aleksandriji, od koder so se po morju vrnili domov.¹⁹ Kratak povzetek romarskega itinerarija, ki ga podajamo v nadaljevanju, je zgolj suho geografsko okostje pripovedi, na katerega so obešene številne slikovite anekdote o puščavnikih.

Potopis se začne s podrobnim opisom obiska pri slovitem puščavniku Janezu, ki je živel na gori v okolici Likopole (današnji Asjut) v Zgornjem Egiptu.²⁰ Uvodni portret starca Janeza, v katerem se prvine hagiografskega, apoftegmatskega, historiografskega in potopisnega žanra prepletajo z duhovno-didaktičnimi vsebinami, ima v *Zgodbah menihov v Egiptu* strateško mesto, saj služi kot paradigmatičen primer takšnih romarskih srečanj s puščavniki. Z uvodnim poglavjem začne pisec izpolnjevati obljubo iz prologa, da bo pokazal »velike in čudovite reči, ki so vredne, da se jih zapiše in spominja«, ter podal »ne le vzor dobrega življenja, temveč hkrati tudi opis, ki ima moč spodbuditi dušo k pobožnosti«.²¹ Zanimanje za puščavnika Janeza avtor spisa najprej vzbudi z zgodbami, ki so krožile o njegovi jasnovidnosti in čudodelnosti. (1.1–13) Njegov milostni dar zrenja v srce, t. i. kardiognoze, ki je v puščavski književnosti tradicionalno znamenje svetih mož, se je romarjem razkril takoj ob prihodu, ko je za enega od njih uganel, da opravlja cerkvene funkcije, čeprav mu je sam to sprva zamolčal. (1.14) Poleg jasnovidnosti se je takoj potrdila tudi njegova čudodelnost, ko je z molitvijo ozdravil enega od romarjev, ki ga je že tri dni pestila vročina. (1.16)

Po kratkem orisu njegovega asketskega načina življenja sledi opis pogovora med obiskovalci in svetim starcem, kar je predstavljalo vrhunec in osrednji del takšnega obiska. Ko romarji razkrijejo, da prihajajo iz daljne Palestine, puščavnik najprej pohvali njihovo gorečnost in pogum, da so se podali na tako dolgo in nevarno pot. A njegova pohvala hitro preraste v opomin, da zgolj potovanje k puščavnikom ni dovolj, temveč

19 Za podrobnejšo rekonstrukcijo njihove poti glej Cain, *The Greek Historia Monachorum*, 127–135.

20 Janeza iz Likopole omenjajo tudi drugi viri: Evagrijs Pontski ga kot »vidca iz Tebaide« večkrat omenja v *Ugovarjalcu* (npr. 6.16), Sulpicij Sever v *Dialogih* (1.19), Avguštin v *Božji državi* (5.26) in *O skrbi za umrle* (17.21) ter Janez Kasijan v *Uredbah* (4.23) in *Pogovorih* (24.16–17). V zbirki apoftegem najdemo le dva izreka, pripisana Janezu iz Likopole, pri čemer pa oba temeljita na dotičnem poglavju iz *Zgodb menihov v Egiptu* (*Izreki svetih starcev* 159 = Besarion 4). Koptski viri, najdeni v kodeksih iz Belega samostana, pričajo o Janezovem slovesu, ki se je po njegovi smrti le še širil. Za pregled virov o Janezu iz Likopole glej Sheridan, »John of Lycopolis«, 131.

21 *Zgodbe menihov v Egiptu*, prolog.

da si morajo prizadevati tudi za posnemanje njihovih kreposti.²² (1.22) Puščavnik Janez nato izpostavi pomen čiste molitve,²³ jih seznanj z lastno duhovno prakso, posvari pred grehi in skušnjavami ter poda napotke za asketsko življenje, ki jih podkrepi s svetopisemskimi citati. (1.24–32) Poučne anekdote o drugih menihih služijo kot dodatna potrditev puščavnikovih besed. (1.33–59) Pripovedni vrhunec je Janezova izpoved o boju z demoni, ki se prelije v spodbudo gostom, naj si tudi sami »prizadevajo za notranjo tišino (*hesychía*) in se nenehno urijo v kontemplaciji, da bo njihov um, ko bodo molili k Bogu, čist.« (1.61–62) Iz besedila izvemo, da so se romarji na obisku pri Janezu zadržali tri dni. Ob slovesu jih je obdaroval in izrekel prerokbo, da bo v Aleksandriji kmalu prispela novica o zmagi cesarja Teodozija nad uzurpatorjem Evgenijem²⁴ ter da bo cesar umrl naravne smrti, kar se je tudi uresničilo. Pripoved o puščavniku Janezu se zaključuje s pripisom, da je romarje še med potjo po Egiptu dosegla novica o njegovi smrti, ki jo je tri dni vnaprej sam napovedal. (1.64–65)

Sedmerica je romanje po Zgornjem Egiptu nadaljevala proti severu v smeri oaze Fajum. Na svoji poti so obiskali številne meniške skupnosti, pri čemer avtor spisa omenja tisoče in tisoče menihov. Četudi so te ocene včasih pretirane, vendarle pričajo o izjemni gostoti samostanov in razmahu meništva v drugi polovici 4. stoletja na tem področju.²⁵ Romarji so se najprej ustavili pri aba Oru, znamenitem starcu, ki je vodil skupnost tisoč bratov (2.1),²⁶ po krajšem postanku pa odšli do mesta Hermopolis Magna (Ashmûnein, današnji Mallawi), kjer so se srečali z aba Amonijem. V njegovi skupnosti je živelo tri tisoč menihov, katerih stroge asketske prakse avtor potopisa podrobneje opiše. (3.1–2) Zatem so obiskali še aba Besa, ki je slovel po svoji ponižnosti in življenju v tišini. (4.1–2) Naslednja postaja na njihovi poti je bilo mesto Oksirinh (današnja Bahnasa), pomembno krščansko središče s številnimi samostani, ki ga opisuje naslednji odlomek:

Šli smo tudi v Oksirinh, mesto v Tebaidi. Čudovitih reči, ki smo jih videli tam, ni mogoče ujeti v besede. V mestu je namreč toliko samostanov, da še zidovi mesta odzvanjajo od meniških glasov. Mesto obkroža še več samostanov, tako da je izven mesta še eno mesto. Svetišča in hrami kipijo od menihov, ki prebivajo po vseh predelih mesta. To veliko mesto ima dvanajst cerkva, v katerih se zbirajo množice, menihi pa molijo po samostanih. V mestu je skorajda več menihov kot navadnega prebivalstva, živijo namreč tudi ob vhodu v mesto in po stolpih mestnih vrat. Pravijo, da v mestu

22 V tem se razkriva določena zadržanost puščavskih starcev do romarskih potovanj kot nasprotja puščavniškega ideala vztrajanja v celici. O tem prim. Evagrij Pontski, *O osmih hudobnih dubovih* 9; *Praktik* 12; *Samotarjem v samostanih in skupnostih* 79, *Izreki svetih starcev*, Evagrij 1.

23 Prim. Škodlar in Ciglencečki, »Kontemplativna molitev v puščavskem izročilu in hezihastični duhovnosti«, v tem zborniku, 70.

24 Ta bitka je potekala pri Mrzli reki (Frigidum) leta 394 v Vipavski dolini na ozemlju današnje Slovenije.

25 Prim. Sheridan, »Menišтво v Egiptu«, v tem zborniku, 15–16.

26 Prim. Paladij, *Zgodbe za Lavza* 9.

živi pet tisoč menihov in še enkrat toliko izven njega. Ne podnevi ne ponoči ni ure, ko z bogoslužjem ne bi častili Boga. (*Zgodbe menihov v Egiptu* 5.1–4) [Slika 34]

Iz Oksirinha je romarje pot vodila do Nila, ki so ga prečkali in na vzhodnem bregu obiskali mesto Antinopolis (Antinoja), tedanje administrativno središče pokrajine Tebaide. V okolici te antične metropole, kjer se ozka ravnica rodovitne zemlje hitro dvigne na višje ležečo kamnito planoto Vzhodne puščave, so se na strmih skalnih pobočjih nahajale številne meniške naselbine, zgrajene v opuščenih kamnolomih in grobnicah iz faraonskega obdobja. [Slike 35–38] S tega področja romarski potopis omenja obisk pri aba Eliji, ki je v divjini živel že več kot sedemdeset let. (7.1–3)

Njihova nadaljnja pot ni potekala premočrtno proti severu, saj so približno 40 km južneje zavili proti zahodu, kjer so se razdelili na dve skupini. Pripovedovalec zgodbe je z dvema sopotnikoma obiskal samostan v Bawitu, ki ga je ustanovil aba Apolon, in tam ostal teden dni. Besedilo na tem mestu omenja, da se je med svojim begom pred Herodovimi preganjanji na tem področju mudila tudi Sveta družina.²⁷ Po podrobnem orisu Apolonovega življenja, njegove mladosti, čudežev, askeze, skušnjav ter oblikovanja njegove meniške skupnosti, se poglavje zaključí z opisom njihovega slovesa. Aba Apolon je določil tri »može, ki so bili dovršeni v besedah in dejanjih ter izkušeni v grškem, latinskem in koptskem jeziku, ter jim naročil, da nas pospremi in ne zapustijo, dokler ne bomo prepričani, da smo videli vse očete.« Pisec k temu pomenljivo doda: »A kdor bi želel videti vse očete, jih tudi v celem svojem življenju ne bi mogel obiskati.«²⁸ Z vodiči, ki jim jih je dodelil Apolon, po okoliških puščavah obišejo aba Amuna (9) in aba Kopersa (10), od katerih slišijo anekdote o drugih svetih starih. (9–12)

Njihovo pot geografsko znova natančneje locira omemba mesta Akoris (današnja Tihna el-Gebel) na desnem bregu Nila, kjer se nahaja tudi puščavska naselbina, zgrajena v grobnicah iz dinastičnega obdobja. (13) Naslednji postanek naredijo v mestu Heracleopolis Magna, kjer obišejo samotišče slavnega puščavnika Pafnucija. (14) Sledi poglavje, ki opisuje srečanje s Pitrirom, učencem Antona Velikega, in njegovo skupnostjo menihov, ki so živeli v votlinah. (15) Od puščavnikov v Tebaidi se omenjata še aba Evlogij in aba Izidor, predstojnik samostana s tisoč menihi. (17) Zahodno od Nila v okolici mesta Arsinoe v oazi Fajum romarji nato srečajo še Sarapiona, ki je vodil skupnost z deset tisoč (*si!*) menihi. Pisec izpostavlja njihovo poljedelsko dejavnost, ki ni služila le lastni oskrbi, temveč je hrano zagotavljala tudi revnemu okoliškemu prebivalstvu, kar priča o širšem družbeno-ekonomskem pomenu samostanov. Na tem mestu se omenja tudi obisk puščave v okolici Memfisa in Babilona (širše območje današnjega Kaira), kjer

27 Ta predel Egipta je za koptske kristjane še danes pomembna romarska destinacija, prim. Ciglenečki, »Po Nilu od Luksorja do Kaira: koptska dediščina v Zgornjem Egiptu«, 50.

28 *Zgodbe menihov v Egiptu* 8.62.

se nahajajo t. i. »Jožefove žitnice«, ki so jih antični popotniki povezovali s piramidami.²⁹ (18) V bližini so romarji obiskali še *martyrium* aba Apolonija (19) in aba Dioskura. (20)

Zadnji del njihove romarske poti je potekal po zahodnih obronkih Spodnjega Egipta vse do znamenitih puščavskih naselbin v Nitriji, Kelijah in Sketis. Opis življenja v Nitriji nazorno razkriva, kakšna je bila prostorska razporeditev znotraj takšnih pol-anahoretskih skupnosti:

Prebivajo v puščavi in imajo celice dovolj narazen, da se med seboj ne morejo prepoznati, uzreti in slišati. Vsak zase vztraja v globoki notranji tišini. V cerkvi se zbirajo in srečajo samo ob sobotah in nedeljah. Ker drug drugega vidijo zgolj ob obredih, mnoge od tistih, ki umrejo, v njihovi celici pogosto najdejo šele četrti dan. Nekateri od njih živijo tako daleč vsaksebi, da so od obrednega prostora oddaljeni tudi tri ali štiri miljnik. (*Zgodbe menihov v Egiptu* 20.7–8)

Skupina romarjev se v teh puščavskih naselbinah sreča z mnogimi znamenitimi starci, med drugim Amonijem (20.9), Didimom (20.12), Kronidom (12.13) in Evagrijem Pontskim (20.15). Poglavlja, ki sledijo, so posvečena anekdotam o Makariju Egiptovskem (21), Amunu (22), Makariju Aleksandrijskem (23) in Pavlu (24). Romarji so svojo dolgo pot po Egiptu domnevno sklenili v Aleksandriji, od koder so mimo obmorskega mesta Diolkos, ki se nahaja na področju vzhodne Nilove delte, odpluli nazaj proti Gazi in Palestini. Besedilo pri tem omenja še »drugo egiptovsko puščavo, ki se nahaja v bližini morja, a je nadvse težavna«, kjer so srečali aba Piamona in aba Janeza. (25, 26)

2.2 Paladij, *Zgodbe za Lavza*

Zgodbe menihov v Egiptu niso le najstarejši opis romanja po krščanskem Egiptu, ampak tudi potopis z geografsko in kronološko najbolj koherentno pripovedjo, saj bolj ali manj linearno sledi opravljeni poti. V tem pogledu se to delo razlikuje od Paladijevih *Zgodb za Lavza*, drugega pomembnega romarskega pričevanja o zgodnjem puščavništvu, pri katerem ne gre za potopis v strogem pomenu besede. Četudi so portreti puščavnikov nastali na osnovi Paladijevih romarskih spominov, kar še zlasti velja za prvi del knjige, poglavja v knjigi ne sledijo časovnemu zaporedju njegovih obiskov pri egiptovskih starih.³⁰ Celotno delo je zasnovano kot pregled, oz. kot implicira že naslov sam, »raziskava« (gr. *historía*) o puščavskih očetih in materah, v katero je avtor karseda sistematično »vnesel – po svojih omejenih zmožnostih – slavno ime vsakega teh Kristusovih borcev, tako moških kot žensk, ter od mnogih in velikih bojov vsakega od njih izvzel maloštevilne,

29 Prim. 1 Mz 41,48–49.

30 O avtobiografski podlagi Paladijevega dela prim. Buck, »The Structure of the Lausiac History«, 292–307.

zelo na kratko, in spredaj pred večino vstavil tudi poreklo ter mesto in kraj samotišča.³¹ V geografskem smislu ta raziskava poleg asketov, s katerimi je Paladij prebival v puščavah Egipta, v Libiji, Tebaidi in Sieni, ali o njih slišal od drugih, vključuje tudi tiste »v Mezopotamiji, Palestini in Siriji, v zapadnih pokrajinah, v Rimu in Kampanji in okoliških krajih«. ³² Da primarni namen tega dela ni natančen opis njegovega itinerarija, Paladij ob koncu prologa poudari tudi z metodološko opazko, da ne bo opisoval »mesta, kjer so prebivali, ampak način njihove (življenjske) izbire«. ³³

V nasprotju z *Zgodbami menihov v Egiptu*, ki so nastale kmalu po potovanju samem, je Paladij *Zgodbe za Lavza* napisal približno 25 let po svojem prvem bivanju v Egiptu. Natančno kronologijo Paladijeve poti po Egiptu je na osnovi besedila nemogoče natančno določiti. ³⁴ zanesljivo vemo, da je po treh letih, ki jih je preživel v Aleksandriji, odšel v okoliške puščave, najprej v puščavsko naselbino Nitrijo, od tam pa naprej v Kelijske, kjer je devet let živel v skupnosti Evagrija Pontoškega. ³⁵ Na njegovo pobudo je v letu 394 obiskal tudi Janeza iz Likopole (35.3), na področju Zgornjega Egipta pa je romal tudi v znamenite Pahomijeve samostane. Po krajšem odhodu iz Egipta je deželo spet obiskal leta 400, ko je spremljal Melanijo Starejšo, Silvanijo in Jovina na njihovi poti iz Jeruzalema v Rim. Pozneje se je v Egipt za osem let (406–412) vrnil kot izgnanec, se po lastnih besedah »enajst mesecev skrival v temačni celici«, ³⁶ domnevno v Sieni (današnji Asuan), ter se štiri leta mudil v Antinopolisu (Antinoja) v Tebaidi. (58.1) V nadaljevanju prispevka se bomo na kratko ustavili zgolj pri tistih poglavjih, ki so eksplicitno povezana s Paladijevimi osebnimi obiski različnih krajev in puščavnikov v Egiptu.

Med svojim bivanjem v Aleksandriji je Paladij spoznal aba Izidorja, ki mu je posvečeno prvo poglavje. Po kratki predstavitvi tega »čudovitega moža, vsestransko dovršenega v pravosti in znanju, duhovnika in gostitelja [*xenodóchos*] aleksandrijske Cerkve«, ³⁷ pisec razkrije, da se je prav na Izidorjevo spodbudo odločil za življenje v puščavi v okolici Aleksandrije: »Moja mladeniška leta, še prekipevajoča, niso potrebovala besede, ampak napore za telo. Kakor dober krotilec konj me je odvedel ven iz mesta na kraj, ki mu pravijo pustinja, kakih pet milj stran.« ³⁸ V drugem poglavju Paladij preide na opis aba Doroteja, »tebanskega asketa, ki je že šestdeseto leto prebival v votlini«. ³⁹ K njemu ga

31 *Zgodbe za Lavza*, predgovor; prev. J. Hrovat.

32 *Zgodbe menihov v Egiptu*, prolog 2; prev. J. Hrovat.

33 Prav tam, prolog 16; prev. J. Hrovat.

34 Buck, »The Structure of the Lausiac History«.

35 *Zgodbe za Lavza* 18.1.

36 Prav tam, 35.13; prev. J. Hrovat.

37 Prav tam, 1.1; prev. J. Hrovat.

38 Prav tam, 1.5; prev. J. Hrovat.

39 Prav tam, 2.1; prev. J. Hrovat.

je za tri leta napotil Izidor, da bi se pri njem naučil krotiti svoje strasti, vendar je moral zaradi boleznih učna leta pri Doroteju predčasno prekiniti.

Do sedmega poglavja se nato vrstijo portreti puščavskih starcev in mater iz okolice Aleksandrije, kjer je po njegovih besedah živel okrog dva tisoč menihov. Paladij je z njimi preživel tri leta, nato pa se je umaknil globlje v puščavo. (7.1) Poleg portretov velikih puščavnikov, kot so aba Or, Pambo, Amonij, Benjamin, Pajsij, Izaija, Makarij Mlajši in Natanael, imajo posebno vrednost tudi njegovi opisi puščavskih naselbin, zlasti Nitrije, Sketis in Kelij (pogl. 7–39), ki se nahajajo v puščavi jugovzhodno od Aleksandrije.⁴⁰ Opisi življenja v teh naselbinah nudijo neprecenljiv vpogled v organizacijo, delovanje in vsakdanje življenje teh meniških skupnosti. Paladij, ki je v Nitriji preživel eno leto, življenje v tej znameniti puščavski naselbini opiše takole:⁴¹

Poleg te gore leži širna puščava, ki se razteza vse do Etiopije, do dežele Mazikov in do Mavretanije. Na tej gori živi kakih pet tisoč mož, ki imajo različne načine življenja, kakor kdo zmore ali hoče, tako da lahko ostane sam ali v dvoje ali skupaj z mnogimi. Na tej gori je sedem pekarn, ki služijo njim in puščavnikom v globlji puščavi, šeststo možem. [...] Poleg cerkve je prenočišče za tujce, v katerem je tujec, ki pride, dobrodošel ves čas, dokler sam od sebe ne odide, tudi dve ali tri leta. Dovolijo mu, da en teden počiva, naslednje dni ga razporedijo k opraviлом ali na vrtu ali v pekarni ali v kuhinji. Če je ugleden, mu dajo knjigo, vendar mu ne dovolijo srečati se s komer koli do določene ure. Na tej gori so tudi zdravniki in slaščičarji. Tudi vino se uporablja, tudi prodaja se. Vsi izdelujejo platno s svojimi rokami, tako da ničesar ne pogrešajo. Vrh tega lahko, če se kdo ustavi okoli devete ure, sliši, kako iz vsakega meniškega prebivališča prihaja petje psalmov, tako da se mu zdi, da je dvignjen v raj. (*Zgodbe za Lavza* 7.2–5; prev. J. Hrovat)

Iz navedenega odlomka je razvidno, da je organizacija takšnih puščavskih skupnosti predvidevala obiske zunanjih obiskovalcev in da so bili romarji del vsakdanjega življenja meniške skupnosti.

Nedaleč od Nitrije se nahaja puščavska naselbina Sketis, ena najzgodnejših meniških naselbin, ki jo je po izročilu okrog leta 330 ustanovil Makarij Egiptovski (ok. 300–390).⁴² V zvezi z njim Paladij omenja, da se je skupaj z dvema učencema umaknil »v najglobljo puščavo, imenovano Sketis«. ⁴³ Eden od njiju je skrbel za bolne, ki so k Makariju prihajali zaradi njegovih zdravilskih sposobnosti, kar znova kaže na pomemben vidik vloge puščavnikov v poznoantični družbi. Obiski v zdravilne namene so bili očitno tako pogosti, da je starec za njihovo oskrbo potreboval posebnega

40 Buck, »The Structure of the Lausiatic History«, 296.

41 Sheridan, »Nitria«.

42 *Zgodbe menihov v Egiptu* 21.

43 *Zgodbe za Lavza* 17.3.

pomočnika.⁴⁴ Za drugega Makarijevega učenca Paladij pravi, da »je bival sam zelo blizu v celici«. (17.3) V tem opisu lahko prepoznamo prve zametke oblikovanja pol-anahoretskih skupnosti, kjer so menihi živeli zbrani okrog velikega učitelja, nedaleč drug od drugega, a vendar v ločenih celicah. Paladij se z Makarijem osebno ni srečal, saj je slednji umrl eno leto pred njegovim prihodom v puščavo, vseeno pa o njem navaja številne zgodbe. Te zadevajo njegove nadnaravne sposobnosti in čudeže, med katerimi omenja dar razločevanja, ozdravljanja in prerokovanja. Makarij je slovel tudi po svoji asketskih praksah in neprestanih stanjih zamaknjenosti, v katerih je »precej več časa prebil v stiku z Bogom kot s stvarmi spodaj pod nebom«. ⁴⁵

V zvezi s Paladijevim prvim bivanjem v Egiptu je treba izpostaviti tudi njegovo potovanje v Zgornji Egipt, ki se omenja v poglavjih o Pahomijevih samostanih in v poglavju o starcu Janezu iz Likopole. Kar zadeva Pahomijevo skupnost, je zanimiva njegova zgodba o tem, kako je nastalo znamenito *Pahomijevo pravilo*. Paladij pripoveduje, da naj bi se Pahomiju, ki je takrat še živel kot puščavnik v neki votlini, nekega dne prikazal angel in mu na bakreni tablici izročil pravila meniškega življenja, ki jih besedilo v nadaljevanju na kratko povzema.⁴⁶ Ta pravila določajo življenje v prvih organiziranih samostanskih skupnostih, za katere je bila pomembna uravnotežena delitev dela med posamezne člane, o čemer govori odlomek, s katerim se končuje Paladijev opis Pahomijevih skupnosti:

Tako so bila (razporejena) tudi njihova dela: nekdo obdeluje zemljo poljedelcev, nekdo vrt, nekdo dela v kovačnici, drugi spet v pekarni, nekdo kot tesar, drugi v belilnici blaga, nekdo plete velike košare, nekdo stroji kože, nekdo dela čevlje, nekdo je lepopisec, nekdo plete majhne košarice. Na pamet pa se učijo vse Sveto pismo. (*Zgodbe za Lavza* 32.12; J. Hrovat)

Po dveh poglavjih, ki opisujeta ženske samostane Pahomijeve skupnosti in anekdote o posameznih nunah, sledi pripoved o obisku pri starcu Janezu iz Likopole. K temu znamenitemu puščavniku, ki ga poznamo že iz prvega poglavja *Zgodb menihov v Egiptu*, se je Paladij odpravil na pobudo svojega učitelja Evagrija Pontoškega. (35.3) Portret starca se začneja z opisom njegovega samotišča, v katerem že lahko prepoznamo klasično razporeditev prostorov, kakršna je tudi pozneje značilna za anahoretsko puščavništvo:

Potem ko je pet let prebival v raznih samostanih, se je sam umaknil na goro pri Likopoli, na samem vrhu zgradil tri celice in se notri zagradil. Ena celica je bila za potrebe telesa, ena, da je v njej delal in jedel, in še ena, da je notri molil. Ko je tako

44 O vlogi menihov pri zdravstveni oskrbi v pozni antiki prim. Sheridan, »Meništvo v Egiptu« v pričujočem zborniku, 19–20.

45 *Zgodbe za Lavza* 17.5; prev. J. Hrovat.

46 Na splošno lahko rečemo, da so ta pravila občutno krajša in manj sistematična, kot jih poznamo iz Hieronimovega prevoda *Pahomijevega pravila*, mestoma pa od njih tudi odstopajo.

zakljenjen prebil polnih trideset let in prejemal hrano, ki jo je skozi okno dajal tisti, ki mu je stregel, je postal vreden milostnega daru prerokovanja. (*Zgodbe za Lavza* 35.1–2; prev. J. Hrovat)

Paladij zatem navede Janezovo prerokbo o Teodozijeji zmagi, ki se omenja tudi v *Zgodbah menihov v Egiptu* (1.64), hkrati pa puščavnik napove, da bo Paladij postal škof. Po vrnitvi v matično puščavo je Paladij kmalu pozabil na starčevo prerokbo. Ko je čez tri leta hudo zbolel, so mu bratje svetovali, naj zapusti Egipt in se preseli v Palestino, ki ima milejše podnebje. Iz Palestine je nato odpotoval v Bitinijo in tam, kot zapiše sam, »postal vreden škofovskega posvečenja«, s čimer se je uresničila Janezova prerokba. (35.12)

Pred svojim odhodom iz Egipta je Paladij živel v skupnosti Evagrija Ponskega.⁴⁷ (38) Paladij pripoveduje o glavnih postajah življenjske poti svojega učitelja, od mladosti v pontski deželi ob Črnem morju, njegove posvetitve v arhidiakona v Konstantinoplu, do poti v Jeruzalem, kjer je prišel pod vpliv Melanije Starejše. Na njeno pobudo je privzel meniško življenje in odpotoval k njenim prijateljem v egiptovske puščave. Leta 383 se je naselil v Nitriji, nato pa se je po dveh letih vaještva umaknil globlje v puščavo v naselbino Kelije. Medtem ko so se drugi menihi običajno posvečali ročnim delom, kot je pletenje vrvi, košar ali rogoznic, je Evagrij svoje poslanstvo videl v pisanju, s pomočjo katerega je želel ohraniti modrost puščave in jo posredovati drugim.⁴⁸ Evagrijev prihod v Kelije, njegov kaligrafski poklic in asketske prakse Paladij opisuje takole:

[...] vstal je, prejel od nje same (meniško) preobleko, šel iz (mesta) in se izselil na goro Nitrijo v Egiptu. Tam je prebival dve leti, tretje leto pa se je podal v puščavo. Živel je štirinajst let v tako imenovanih Kelijah, jedel funt kruha (na dan) in vsake tri mesece pol litra olja, mož, ki je bil vaješt nad vse razkošnega, mehkužnega in lahkotnega življenja. Molil je sto molitev, pisal je skozi leto le za vrednost tistega, kar je pojedel. S prirojeno spretnostjo je namreč pisal oksirinske črke. Ko si je v petnajstih letih povsem očistil um, si je zaslužil milostni dar spoznanja, modrosti in razločevanja duhov. Sestavil je tri svete knjige za menihe, tako imenovane antiretike, kjer je svetoval sredstva za borbo proti demonom. (*Zgodbe za Lavza* 38.10; prev. J. Hrovat)

Na ta način so nastala številna temeljna besedila puščavske duhovnosti, v katerih je Evagrij mojstrsko artikuliral duhovno izkušnjo prvih generacij egiptovskih puščavnikov.⁴⁹ S poglavjem o Evagriju se zaključuje daljši sklop portretov puščavskih starcev in mater, s katerimi se je Paladij srečal med svojim prvim bivanjem v Egiptu.

47 Paladijeve *Zgodbe za Lavza* in njegov *Življenjepis Evagrija*, ohranjen le v koptščini, sta glavna vira o življenju tega velikega teoretika puščavništva.

48 Prim. Harmless, *Desert Christians: An Introduction to the Literature of Early Monasticism*, 345–371.

49 Evagrijev opus je v slovenščino preveden v knjigi Evagrij Ponski, *Spisi in pisma*, prev. G. Kocijančič in A. Širca (Ljubljana: KUD Logos, 2015).

Če odmislimo 55. poglavje, v katerem Paladij na kratko omenja, da se je v družbi Melanije, Silvanije in Juvina preko mesta Peluzij na vzhodnem robu Nilove delte iz Svete dežele vračal proti Rimu,⁵⁰ lahko z njegovimi neposrednimi izkušnjami bivanja v Egiptu znova povežemo poglavja 58–60, ki sodijo v čas njegovega izgnanstva med letoma 406 in 412.⁵¹ Opis življenja meniških skupnosti v Zgornjem Egiptu se začneja z opisom puščavskih naselbin v okolici mesta Antinoje, kjer je Paladij »preživel štiri leta in v tem času spoznal tamkajšnje samostane. Okrog mesta namreč živi okoli tisoč dvesto mož, ki se preživljajo s svojimi rokami in izvajajo največjo askezo, med katerimi so tudi puščavniki, ki so se zaprli v skalne votline.«⁵² Od puščavnikov iz okolice Antinoje Paladij navaja anekdote o Solomonu, Doroteju, Dioklesu, Kapitonu in drugih, ki jih je med svojim romanjem osebno obiskal. (58) V samem mestu Antinoja omenja nič manj kot dvanajst ženskih samostanov in navaja anekdote o njihovih prebivalkah. (59–60)

Zadnje poglavje, ki ga je mogoče povezati z obdobjem Paladijevega izgnanstva v Egiptu, govori o srečanju s sedemdesetletno staro iz Aleksandrije, h kateri se je v času njene mladosti zatekel Atanazij Veliki, ki so ga preganjali arijanci. (63) Pri njej je tako v dobri oskrbi preživel šest let, dokler se nevarnost ni polegla in se je lahko znova pojavil v aleksandrijski cerkvi. S to anekdoto se zaključijo Paladijevi spomini na egipčevske puščavske starce in matere, saj se v sklepnih poglavjih *Zgodbe za Lavza* pripoved iz Egipta preseli na druga območja.

2.3 Janez Mosh, *Duhovna livada*

Anonimne *Zgodbe menihov v Egiptu* in Paladijeve *Zgodbe za Lavza* so predhodniki literarne zvrsti, ki se v bizantinskem času po vzoru hagiografske in apoftegmatске književnosti razvije v t. i. »pripoved v dušno korist« (*diégesis psychophelés*).⁵³ Med to zvrst prištevamo tudi delo *Duhovna livada* grškega meniha Janeza Mosha (Ioannes Moschos, ok. 550–619), posvečeno njegovemu sopotniku in prijatelju Sofroniju,⁵⁴ snov za katero je zbral na svojih potovanjih in obiskih različnih samostanov in meniških naselbin po Palestini, Sinaju, Egiptu, Kilikiji in Siriji. V njem pisec splete literarni venec več kot dvesto anekdot iz življenj velikih asketov, s katerimi se je Mosh osebno srečal ali pa so krožile kot ustno izročilo in so mu jih pripovedovali drugi. Svoj retorično bogat predgovor začneja z metaforo pisanega rožnika, ki ga vzporeja s krepostmi puščavnikov:

50 Derhard in Ciglenečki, »Latinski cerkveni očetje in aristokratske ženske v puščavah Egipta«, v tem zborniku, 135.

51 Buck, »The Structure of the Lausiac history«, 304.

52 *Zgodbe za Lavza* 58.1; prev. J. Hrovat.

53 Wortley, »Death, Judgment, Heaven, and Hell in Byzantine 'Beneficial Tales'«, 53–54.

54 Chadwick, »John Moschos and his Friend Sophronius the Sophist«, 59.

Dragi moj, pogled na travnik se mi zdi najlepši spomladi. Prikovan je na raznolike travniške cvetlice, po katerih se pasejo oči in se zadržujejo na travniku, tudi če greš le slučajno mimo. V veselje je očem, prijeten pa je tudi njegov vonj. Na enem delu brstijo rdeče vrtnice, na drugem bele lilije, ki se branijo pred rožnato podobo in vabijo poglede nase. Spet na drugem koncu se lesketajo vijolice, ki s svojo barvo posnemajo kraljevski škrlat. Kamorkoli obrneš pogled, se vzradostiš ob številnih cveticah in njihovem vonju. Sveti in zvesti sin Sofronij, mojemu delu pripiši prav tako vrednost. V njem namreč najdeš kreposti svetih mož, ki so zasijali v mojem času in so, kakor pravi Psalmist, *rasli ob vodnih strugah*.⁵⁵ Po Kristusovi milosti jih je Bog vse enako ljubil, a vendar se drug od drugega razlikujejo po lepoti in krepostih, ki jih krasijo. (*Duhovna livada*, predgovor)

Čprav si posamezne anekdote o puščavnikih sledijo brez pravega geografskega ali kronološkega sosledja, pa je na osnovi besedila vseeno mogoče rekonstruirati nekaj glavnih postaj na Moshovi poti skozi Egipt. Tja sta se s Sofronijem odpravila okrog leta 578 in najprej nekaj časa preživela v Aleksandriji. (60; 105–6; 171–2) S tem mestom je povezan opis srečanja z aba Teodorjem, »filozofom«, ki razen »filozofskega plašča in nekaj knjig« ni imel nobene lastnine, spal pa je na klopeh ob cerkvah, ter s kaligrafom, aba Zoilosom, ki se je odlikoval po podobni askezi, le da je živel še bolj samotarsko. (171) Iz besedila je razvidno, da sta takrat poleg Aleksandrije obiskala tudi območje Tebaide v Zgornjem Egiptu. Mosh tako omenja srečanje z aba Izakom iz Likopole (današnji Asjut), ki jima je pripovedoval, kako ga je v podobi mladeniča preizkušal hudobni duh. (161) Skrajna točka njunega potovanja je bila Velika oaza (današnja Kharga) v Libijski puščavi, kjer sta srečala meniha kapadokijskega porekla, od katerega sta izvedela o napadih nomadskih ljudstev, zajetju ter pokolu tamkajšnjih menihov. (112) [Slike 39–41] Po lastnih besedah je Mosh deset let preživel v lavri Eliotes na polotoku Sinaju (67),⁵⁶ zaradi česar mnoge zgodbe, vključene v *Duhovno livado*, govorijo o menihih s tega področja.⁵⁷ Skupaj s Sofronijem sta se pozneje (pred letom 607) še enkrat vrnila v Egipt in v službi aleksandrijskega patriarha pomagala spreobračati monofizite. (8) V tem času je Mosh obiskal tudi samostane v neposredni okolici. (1–3)

Z izjemo teh nekaj geografsko določljivih postaj podrobnejšim Moshovim premikom po Egiptu na osnovi besedila ni mogoče slediti. K naši predstavitvi *Duhovne livade* zato dodajamo še anekdoto o življenju v odmaknjeni puščavski naselbini na Škrlatni gori (*Mons Porphyrites*)⁵⁸ v Vzhodni puščavi, eno redkih

55 Ps 1,3.

56 O lokaciji te lavre ni zanesljivih podatkov.

57 Vailhé, »Jean Mosch« 109–110.

58 Tako imenovana po dragocenem kamnu škrlatne barve, ki so ga v helenističnem in rimskem obdobju kopali v tamkajšnjih kamnolomih.

pričevanj o puščavništvu v tem delu Egipta, ki jo je Mosh slišal po pripovedovanju aba Zosima. V osrčju mogočnih vulkanskih gora, ki se ponekod v višino dvigajo tudi prek 2000 metrov, se še danes nahajajo ostanki puščavske naselbine, znane kot lavra Wadi Naqqat.⁵⁹ [Slike 42–45] Skromna cerkvena zgradba, okrog katere so se že v 4. stoletju razvila prva bivališča puščavnikov, je »eno najbolj odmaknjenih krščanskih svetišč na svetu«. ⁶⁰ Prav odmaknjenost je bila verjetno glavni razlog, da so viri o tej naselbini zelo nedoločni in skopi s podatki,⁶¹ kar velja tudi za odlomek v *Duhovni livadi*. Opis te naselbine Mosh prepusti starcu Zosimu, ki mu iz prve roke pripoveduje, kako se je

pred dvaindvajsetimi leti povzpел na Škrlatno goro (*Porphyrites*), da bi se tam naselil. S seboj sem vzel tudi svojega učenca Janeza. Ko sva torej prišla na tisti kraj, sva tam naletela na dva puščavnika in se nastanila v njuni bližini. Eden izmed njiju, Teodor po imenu, je bil Melitinec, drugi, po imenu Pavel, pa iz dežele Galačanov. Teodor je bil iz samostana aba Evtimija. Nosila sta srjace brez rokavov iz bivolje kože. Tam sem ostal skoraj dve leti, živeli smo dva stadija narazen. (*Duhovna livada* 124)

V nasprotju z drugimi viri, ki med prebivalci te naselbine omenjajo le posamezne anahorete, je Mosh edini, ki poroča o skupnosti štirih menihov. Prav tako je zanimiv tudi podatek, da so puščavniki živeli v ločenih samotiščih na razdalji dveh stadijev,⁶² kar povsem ustreza dejanski situaciji na terenu.⁶³ A žal se Mosh pri opisu realnih razmer, ki jih sam seveda ni poznal, ne zadrži dolgo, ampak nadaljuje Zosimovo pripoved, ki hitro preide na bolj anekdotično raven:

Nekega dne pa je mojega učenca Janeza, medtem ko je sedel, pičila kača. Pri priči je umrl, kri mu je tekla z vseh koncev. Ves pretresen sem šel do puščavnikov. Tadva sta mi, ko sta opazila, kako sem pretresen in ves iz sebe, še preden sem jima karkoli povedal, dejala: »Kaj pa je, aba Zosim? Je brat umrl?« Rekel sem jima: »Res je, umrl je.« Odšla sta torej z mano in mi, ko sta ga videla ležati na tleh, rekla: »Ne bodi žalosten, aba Zosim. Bog bo pomagal.« Poklicala sta brata, rekoč: »Vstani, brat Janez, stavec te namreč potrebuje.« Brat se je pri priči dvignil s tal. Poiskala pa sta tudi kačo in jo, ko sta jo obvladala, pred našimi očmi pretrgala na dvoje. (*Duhovna livada* 124)

59 Cerkevno zgradbo te naselbine je leta 1823 odkril »oče britanske egiptologije«, Sir Gardner Wilkinson, nedavne topografske raziskave pa so razkrile celotno naselbino; za preliminarno poročilo o tem gl. Ciglenečki, »Laura Wadi Naqqat in the Eastern Desert«.

60 Jackson, *At Empire's Edge: Exploring Rome's Egyptian Frontier*, 60.

61 Drugi viri, ki omenjajo to naselbino, so še Paladijev *Življenjepis Janeza Krizostoma* (17.79–96) in njegove *Zgodbe za Lavza* (36.1–3; 34.3), *Uredbe* Janeza Kasijana (10.24), kot tudi odlomek iz sistematske zbirke *Apophthegmata Patrum* (18.50).

62 1 stadij meri 190 metrov.

63 Prim. zemljevid naselbine v Ciglenečki, »Laura Wadi Naqqat in the Eastern Desert«, 227–228.

S takšnimi anekdotami Mosh nadaljuje tradicijo meniških romarskih pričevanj, za katere je na splošno značilno, da se bolj kot faktografskim opisom same poti posvečajo zgodbam o velikih puščavnikih, s katerimi želijo nagovoriti bralca, zlasti mlade menihe, ter jih spodbujati h gojenju podobne duhovne drže.

2.4 Egerija, *Egerijin potopis*

Egerijini romarski spomini opisujejo tudi njen obisk Egipta, kamor se je odpravila v sklopu svojega potovanja po Bližnjem vzhodu. Za njeno delo je značilen osebni pripovedni ton, ki daje vtis dnevnških zapiskov, v katerih avtorica ne opisuje le poteka svojega potovanja, temveč posreduje tudi svojo osebno izkušnjo obiskanih krajev. Pogosto sklicevanje na biblično avtoriteto bralcu omogoča, da živo sledi njeni poti, se v duhu ustavi na posameznem kraju in podoživi njegovo svetost. Egerijin pogovorni slog je mestoma nekoliko okoren, a v primerjavi s prej obravnavanimi romarskimi pričevanji veliko bolj neposreden in faktografski, zato poleg številnih dragocenih zgodovinskih, arheoloških in svetopisemskih podrobnosti omogoča tudi vpogled v vsakdanje življenje tedanjih puščavnikov. Menihi, »sveti možje«, so prikazani kot prijazni sopotniki romarjev, skorajda »turistični« vodiči, ki prebivajo ob znamenitih bibličnih krajih, z romarji molijo in jih sprejemajo v svoja bivališča.

Hagiografsko pismo španskega meniha Valerija (nastalo ok. leta 680) poroča, da je Egerija svojo triletno potovanje po Bližnjem vzhodu začela v Egiptu, od koder je pot nadaljevala proti Jeruzalemu, Siriji, Mali Aziji in naprej do Konstantinopla. Valerijevo poročilo je dragoceno, saj je verjetno še imel na voljo celoten izvirnik, medtem ko ima danes ohranjeno besedilo zaradi poškodb kodeksa veliko lakuno ravno na začetku, kjer je govor o Egiptu, deloma pa tudi na sredini in na koncu. Za opis njenega prihoda v Egipt se moramo zato nasloniti na Valerijevo pričevanje:

Naposled je prišla v vzhodne kraje in z obilnim hrepenenjem po svetih iz Tebaide obiskala preslavne samostane [*cenobia*] meniških skupnosti ter svete samotne celice [*ergastula*] anahoretov. Od tam je, obilno okrepljena z blagoslovi tamkajšnjih svetih in okrepcana s sladko jedjo ljubezni, krenila po vseh egiptovskih provincah in s posebno pozornostjo preiskala vse postaje starodavnega romanja izraelskega ljudstva, obširnost posameznih provinc, njihovo neverjetno bogato rodovitnost, izjemne mestne zgradbe in raznolike lepote mest. Pri vsaki stvari je podrobno opisala najbolj očarljive in hvalevredne značilnosti. Nato je, vžgana v hrepenenju, da bi končno videla presveto Gospodovo goro in tam molila, sledeč stopinjam izhoda Izraelovih sinov iz Egipta, vstopila v prostrane pustinje in različna puščavska področja, ki jih pripoved iz Druge Mojzesove knjige podrobno opisuje. (*Valerijevo pismo o Egeriji* 1–2; prev. J. D. Bogataj)

Obisk Aleksandrije in Tebaide ter svoje zanimanje za kraje, po katerih so hodili Izraelovi sinovi, na kratko omenja tudi Egerija sama (9.6), žal pa je to tudi vse, kar vemo o prvem delu njenega potovanja, ki se je zaključilo s prihodom v Jeruzalem. Pozneje je v družbi drugih romarjev še enkrat obiskala Egipt in se na polotoku Sinaju povzpela na kraj Božjega razodetja Mojzesu, o čemer govori začetek ohranjenega besedila. (1–5) [Slika 46] Sinaj kot osrednja postaja izraelskega *eksodusa* iz Egipta nudi Egeriji priložnost za opise znamenitih biblijskih krajev, kot so gora Sinaj, dolina, v kateri so Izraelci izdelali zlato tele in je deževala mana, ter mesto, na katerem je Bog Mojzesa nagovoril v obliki gorečega grma, svoja popotna opažanja pa podkrepi tudi z navedki ustreznih mest iz Stare zaveze. (2.2)

Čeprav se Egerija v svojem delu osredotoča zlasti na opise svetih krajev iz biblijske zgodovine, pa ob svojem obisku Sinaja omenja tudi svoja srečanja z egiptovskimi puščavniki. Slednji so na Egerijo naredili velik vtis, z njimi se je pogosto pogovarjala, predvsem pa je od njih črpala navdušenje nad svetimi kraji (izraelske) odrešenjske zgodovine. Še posebej zanimivo je njeno pričevanje o meniškem življenju na kraju, kjer danes stoji ena najstarejših aktivnih meniških institucij na svetu, znameniti samostan sv. Katarine. [Sliki 31–32] Ta je bil na kraju gorečega grma ustanovljen v obdobju Justinijana (1. pol. 6. stol.), v času Egerijinega obiska pa je tam stala cerkev Božje matere, v okolici katere »je bilo silno veliko samotišč svetih mož«. ⁶⁴ Od tam se je Egerija povzpela na goro Sinaj in okoliške vrhove, svoja doživetja pa je sama opisala takole:

V soboto zvečer smo se potemtakem povzpeli na goro in prispeli do nekaj samotišč, kjer so nas menihi, ki so tam bivali, zelo prijazno sprejeli in nam izkazovali vse gostoljubje. Tam je tudi cerkev z duhovnikom. Čez noč smo torej ostali tam in se od tam v nedeljo zgodaj zjutraj s tistim duhovnikom in tamkajšnjimi menihi povzpeli na posamezne hribe. Vzpon nanje zahteva neznanski napor, ker se nanje ne povzpne polagoma v krogih, kot po polžji hišici, kot se reče, ampak čisto naravnost kakor po zidu in z vsake gore posebej je treba iti naravnost dol, dokler ne prideš do vznožja tiste srednje, ki je pravi Sinaj. [...] Ko smo se torej po Božji volji povzpeli prav na vrh in prispeli do praga tiste cerkve, nam je iz svojega samotišča brž prišel naproti duhovnik, ki je pripadal cerkvi. Bil je čil starec, menih že od mladih nog in, kot se tukaj reče, »asket«, skratka človek, kakršen si zasluži biti na tem mestu. Nasproti so prišli tudi drugi duhovniki pa tudi vsi menihi, ki so prebivali tam čisto blizu gore, se pravi tisti, ki jih nista ovirali starost ali onemoglost. (*Egerijin potopis* 3.1; 3.4; prev. J. D. Bogataj)

Po obisku gore Sinaj so »mnogi izmed teh svetih, ki so bivali na Božji gori ali okrog nje«, ⁶⁵ romarje pospremili do oaze Fejran, »ki je od Božje gore oddaljena petintrideset milj«. ⁶⁶ [Slike 47–48] Od tam je njihova skupina prek brezpotij in peščenih puščav pot

64 *Egerijin potopis* 4.6.

65 Prav tam, 5.12.

66 Prav tam, 6.1.

nadaljevala proti Klizmi (današnji Suez), v bližini katere naj bi Izraelci prečkali Rdeče morje ob izhodu iz Egipta. Ta starozavezna zgodba je bila za Egerijo vir navdiha in spodbuda, da je svojo pot v te kraje, biblijsko deželo Góšen, podrobneje opisala v odlomku:

Čeprav sem že poznala deželo Góšen, namreč od takrat, ko sem bila prvič v Egiptu, sem se kljub temu ustavila še enkrat, da bi spoznala vse kraje, po katerih so hodili Izraelovi sinovi na svoji poti od Ramesésa, dokler niso prispeli do Rdečega morja. Ta kraj se po utrdbi, ki je tam, imenuje Klizma. Zaželela sem si torej, da bi šli iz Klizme do dežele Góšen, to je do mesta, ki se imenuje Arabija in leži v deželi Góšen: po njem se namreč imenuje tisto ozemlje, se pravi dežela Arabija, dežela Góšen pa, ki je upravno del Egipta, je vendarle veliko boljša kot cel Egipt. Od Klizme, se pravi od Rdečega morja, pa vse do mesta Arabija, so štiri postajališča preko puščave, a kljub temu da so v puščavi, so na vsakem postajališču tudi samotišča [*monasteria*] z vojaki in častniki, ki so nas ves čas spremljali od utrdbe do utrdbe. Tudi na tej poti so nam sveti možje, ki so bili z nami, se pravi kleriki in menihi, kazali posamezne kraje, po katerih sem jaz vedno spraševala na podlagi Svetega pisma. Eni so bili namreč na levo, drugi na desno od naše poti, eni spet daleč stran od poti, drugi pa v bližini. (*Egerijin potopis* 7.1–2; prev. J. D. Bogataj)

V nadaljevanju besedila Egerija spekulira o tem, kje je potekala pot izraelskega ljudstva iz Egipta, ter se podrobneje zaustavi pri posameznih krajih, ki jih je na svoji poti obiskala. Med drugim omenja, da je obiskala mesto Tatnis v vzhodnem delu Nilove delte, nekdanjo faraonovo prestolnico, ki jo sama povezuje z Mojzesovim rojstnim krajem.⁶⁷ Od tam se je nato prek Peluzija vrnila v Sveto deželo. (9)

3 Zaključek

V pozni antiki je bila literarna zvrst romarskih potopisov pogosto le *pro forma* pobuda za pisanje o meniškem življenju in s tem uveljavljanje ideala meništva. Mnogi romarji so navdih za svoja potovanja v Egipt črpali iz obstoječih hagiografij, ki so v njih prebujale željo, da bi na lastne oči videli to, o čemer so prej zgolj brali. Njihov *primarni vzgib* za romanje v egiptovske puščave je bila lastna duhovna rast in izpolnitev,⁶⁸ ki so si jo lahko obetali od neposrednega stika z znamenitimi puščavniki. Duhovne koristi pa od teh srečanj niso imeli le romarji, temveč posredno tudi bralci njihovih potopisov, v čemer lahko prepoznamo *sekundarni vzgib* za obisk puščavskih očetov. Potopisi tako izkušnjo puščave približajo tudi tistim, ki sami niso mogli na takšno potovanje, in imajo kot taki

67 Domnevno gre za mesto Tanis. Povezava z Mojzesovim rojstnim krajem ni utemeljena v Svetem pismu, kjer se mesto omenja zgolj v zvezi z Mojzesovimi čudeži. (Ps 78,12.43)

68 Na tem mestu so pomenljive besede Gerontija, pisca *Življenja Melanije Mlajše*, ki njene obiske pri znamenitih puščavnikih opiše kot »duhovno trgovino« (*pneumatiké emporía*) (37).

vlogo spremljevalcev in vodnikov na duhovni poti. Avtor *Zgodb menihov v Egiptu* v predgovoru zapiše, da bodo potopisni portreti, ki so nastali ob srečanjih s svetimi starci, v poučno oporo vsem, ki se nahajajo »šele na začetku svoje asketske poti«. ⁶⁹ Ta duhovno-vzgojni vidik je še izraziteje poudarjen v prologu k *Zgodbam za Lavza*, kjer Paladij bralcu obljublja bogato duhovno dobrobit:

S tem boš imel ti svēt in za dušo koristen pomnik, neusahljivo zdravilo proti pozabi, s pomočjo tega boš odvrnil od sebe vso topost, porojeno iz nesmiselnega poželenja, vse omahovanje in lakomnost v potrebah, vso lenobo in malodušje v značaju, vzkipljivost, vznemirjanje in tesnobo ter nerazumni strah in zaskrbljenost sveta, z nenehno željo boš napredoval v tem pobožnem namenu, vodnik tako sebi kot tistim okrog sebe, svojim podrejenim in tudi najpobožnejšim vladarjem (*Zgodbe za Lavza*, prolog 3; prev. J. Hrovat)

Še bolj slikovito je želja po posredovanju duhovne koristi opisana v *Duhovni livadi*, kjer Mosh v predgovoru pravi:

Utrgal sem najlepše cvetlice iz nezorane livade in iz njih spletel venec, ki ga predajam tebi, najzvestejši sin, prek tebe pa še vsem drugim. Pričujoče delo sem naslovil 'Livada', saj bo bralcem v veselje, dehteče poživilo in korist. H kreposti in vzvišenemu načinu življenja namreč ne sodi le to, da v njem motrimo božanske reči in pravilno premišljujemo, temveč da tudi zapisujemo načine življenja drugih. Zato sem se, sin moj, lotil tega dela, da izpolnim tvojo ljubezen, in ustvaril bogato in resnično zbirko. Kakor najmodrejša čebela sem od očetov nabiral to, kar je pravilno in v korist duše. (*Duhovna livada*, predgovor)

Pri Egerijinem potopisu so vzgibi za pisanje nekoliko drugačni, saj gre v njenem delu primarno za opisovanje sakralne geografije biblijskih krajev. Razmah takšnih potovanj in romanj na različne kraje Stare in Nove zaveze je odraz nove verske svobode kristjanov od časa cesarja Konstantina naprej. ⁷⁰ Ekskluzivnost tovrstnih potovanj, ki so bila zelo draga, in specifičnost globoko religioznih osebnih doživetij je nekatere romarje spodbudila, da so zapisovali potek svojih potovanj, lokacije svetopisemskih dogodkov in edinstvena doživetja z namenom, da bi naslovnike informirali in jim skušali prenesti izvorno izkušnjo. Na temelju antičnih grško-rimskih vzorov, zlasti vojaških itinerarijev, in iz novosti krščanske izkušnje se iz tega v 4. stoletju rodi nova samostojna literarna zvrst, t. i. *itinerarium*, »potopis« oz. »opis romanja«. Takšni potopisi, ki so jih pogosto pisali laiki, pa se sčasoma vse bolj odmikajo od meniških romarskih pričevanj, kakršne so *Zgodbe menihov v Egiptu*, *Zgodbe za Lavza* in *Duhovna livada*, pri katerih je pripoved, bolj kot na opise dejanske poti, osredotočena na anekdote in portrete velikih puščavnikov.

69 *Zgodbe menihov v Egiptu*, predgovor 12.

70 Prim. Bogataj, *Egerija: Potopis/Itinerarium*, 24–39.

Bibliografija

- Bartelink, G. J. M., ur. *Palladiou Lausiakón = La storia Lausiaca*. Milano: Fondazione Lorenzo Valla, 1975.
- Bogataj, Jan Dominik, ur. *Egerija: Potopis/Itinerarium. Romanje, bogoslužje in Sveta dežela v pozni antiki*. Zbirka Cerkveni očetje 19. Celje: Celjska Mohorjeva družba; Ljubljana: Teološka fakulteta, 2020.
- Buck, David F. »The Structure of the Lausiaca History«. *Byzantion* 46 (1976): 292–307.
- Butler, Cuthbert, ur. *The Lausiaca History of Palladius*. Cambridge: Cambridge University Press, 1904 (ponatis Hildesheim, 1967).
- Cain, Andrew. *The Greek Historia Monachorum in Aegypto: Monastic Hagiography in the Late Fourth Century*. Oxford: Oxford University Press, 2016.
- Chadwick, Henry. »John Moschus and his Friend Sophronius the Sophist«. *The Journal of Theological Studies* 1. 25, št. 1 (1974): 41–74.
- Ciglenečki, Jan. »Po Nilu od LukSORja do Kaira: koptska dediščina v Zgornjem Egiptu«. V: *Koptske tkanine iz zbirke Narodnega muzeja Slovenije*, ur. Jan Ciglenečki et al., 30–63. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2019.
- »The Laura of Wadi Naqqat in the Eastern Desert«. V: *Christianity and Monasticism in Alexandria and Its Surroundings and in the Eastern and Western Deserts*, ur. G. Gabra in H. Takla, 223–236. Kairo: The American University in Cairo Press, 2020.
- Festugière, André-Jean, ur. *Historia monachorum in Aegypto. Édition critique du texte grec*. Bruselj: Société des Bollandistes, 1961.
- Franceschini, Ezio in Robert Weber, ur. *Itinerarium Egeriae*. CCSL 175. Turnhout: Brepols, 1965.
- Gorce, Denys, ur. *Vie de Sainte Mélanie*. SC 90. Pariz: Cerf, 1962.
- Harmless, William. *Desert Christians: An Introduction to the Literature of Early Monasticism*. New York: Oxford University Press, 2004.
- Jackson, R. B. *At Empire's Edge: Exploring Rome's Egyptian Frontier*. New Haven: Yale University Press, 2002.
- Paladij. *Zgodbe za Lavza*. Prev. Jasna Hrovat. Ljubljana: KUD Logos, 2018.
- Pattenden, Philip. »The Editions of the Pratum Spirituale of John Moschus«. *Studia Patristica* 15/1 (1984): 15–19.
- »Some Remarks on the Newly Edited Text of the Pratum of John Moschus«. *Studia Patristica* 18 (1986): 45–51.
- Preuschen, Erwin. *Palladius und Rufinus. Ein Beitrag zur Quellenkunde des ältesten Mönchtums*. Giessen: J. Rickersche Buchhandlung, 1897.
- Schulz-Flügel, Eva, ur. *Tyrannius Rufinus: Historia monachorum sive De vita sanctorum patrum*. Patristische Texte und Studien 34. Berlin; New York: W. De Gruyter, 1990.

- Sheridan, Mark. »John of Lykopolis«. V: *Christianity and Monasticism in Middle Egypt: Al-Minya and Asyut*, ur. Gawdat Gabra in Hany N. Takla, 123–132. Kairo; New York: The American University in Cairo Press, 2015.
- — — »Nitria«. V: *Christianity and Monasticism in Northern Egypt: Beni Suef, Giza, Cairo, and the Nile Delta*, ur. Gawdat Gabra in Hany N. Takla, 129–139. Kairo; New York: The American University in Cairo Press, 2015.
- Vailhé, Siméon. »Jean Mosch«. V: *Échos d'Orient* 5/2 (1901): 107–116.